

Διδακτική Ενότητα 19η - Το πολίτευμα της δημοκρατίας

Ερμηνευτικά σχόλια

Επειδή η δημοκρατία είναι εξελισσόμενη πραγματικότητα ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει πέντε διαφορετικούς τύπους δημοκρατίας (με την αριστοτελική σημασία του όρου) που διακρίνονται μεταξύ τους κατά το χαρακτήρα των θεσμών και του λαού, στον οποίο εμφανίζονται. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι ανήκουν στην κατηγορία των «παρεκβάσεων», γιατί όλες αυτές οι παραλλαγές αποβλέπουν στο συμφέρον των απόρων, και όχι στο κοινό συμφέρον.

Δημοκρατία ονομάζεται «το πολίτευμα στο οποίο η ισχύς και η κυριαρχία (κράτος) ανήκουν στον πολύ λαό (δῆμον), δηλαδή στην πλειονότητα των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού σε διάκριση προς τους ολίγους, τους πλουσιότερους πολίτες. Σταδιακά η λέξη δῆμος έφτασε να σημαίνει και το σύνολο των ελεύθερων πολιτών μιας πόλης που είχε δημοκρατία.

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τη **δημοκρατία** παρέκβαση (ατελή και υποδεέστερη μορφή) του ορθού πολιτεύματος που ο ίδιος ονομάζει **πολιτεία** (Πολιτικά 1279a28-31): *όταν ασκούν την εξουσία ο ένας ή οι ολίγοι ή οι πολλοί αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον, τότε τα πολιτεύματα αυτά υποχρεωτικά είναι ορθά. Αντίθετα είναι παρεκβατικά, όταν η άσκηση της εξουσίας αποβλέπει στο ατομικό συμφέρον του ενός ή των λίγων ή των πολλών. Τόσο η πολιτεία όσο και η δημοκρατία κυβερνώνται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας· η διαφορά τους έγκειται στο ότι η πολιτεία μεριμνά για το συμφέρον του συνόλου των πολιτών, ενώ η δημοκρατία για το πλήθος, την πλειονότητά τους (Φάκελος Υλικού, σελ. 175).*

1. **Δημοκρατία μὲν οὖν ἔστι πρώτη:** Πρόκειται για τη δημοκρατία που χαρακτηρίζεται από το ότι πλούσιοι και φτωχοί έχουν καταρχήν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα (ισοπολιτεία), και από το ότι ούτε οι μεν ούτε οι δε

είναι οι κυρίαρχοι. Επομένως, επικρατεί η άποψη της πλειοψηφίας. Σε αυτήν τη δημοκρατία υπάρχει **έλευθερία** και **ισότητα**:

- Η ελευθερία είναι πρώτα πολιτική, το να άρχουν και να άρχονται όλοι οι πολίτες με τη σειρά, να εναλλάσσονται δηλαδή όλοι οι πολίτες στα πολιτικά αξιώματα, και ύστερα ατομική το να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει. Προφανώς δεν πρόκειται για την ελευθερία του να κάνει κανείς οτιδήποτε, γιατί αυτή ταιριάζει σε δούλους, αλλά για την ελευθερία του να πράττει κανείς σύμφωνα με τη βούλησή του ως πολίτης. Η ελευθερία είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας, όχι μόνο με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό μπορεί κανείς να ζει ως βούλεται (γνώρισμα του δούλου είναι τὸ ζῆν μὴ ὡς βούλεται), αλλά και με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό τα αξιώματα προορίζονται για όλους τους πολίτες· γνώρισμα της ελευθερίας, λέει αλλού στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης, είναι **τὸ ἐν μέρει (= με τη σειρά) ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν**.
- Η έννοια της ισότητας η οποία βασίζεται στον αριθμό και όχι στην αξία, είναι στα δημοκρατικά πολιτεύματα η πεμπτουσία της δικαιοσύνης, δικαιοσύνη είναι τελικά η θέληση των περισσοτέρων⁹⁰. Επιπλέον, καθένας από τους πολίτες θεωρεί τον εαυτό του ίσο με τους υπολοίπους, με αποτέλεσμα η δημοκρατία να είναι ασυμβίβαστη είτε με τις αποκαλούμενες ως «χαρισματικές προσωπικότητες» είτε με την υπερβολική δύναμη ενός ηγέτη. Η ισότητα, πάλι, είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας με το νόημα ότι το δικαίωμα να καταλαμβάνουν αξιώματα στην πολιτεία το έχουν όλοι οι πολίτες ὁμοίως. Οι δύο μεγάλες κοινωνικές ομάδες –οι οικονομικά ασθενείς, που είναι οι περισσότεροι, και οι πλούσιοι, που είναι λίγοι– έχουν τα ίδια δικαιώματα και προνόμια.
- Σε αυτή τη μορφή δημοκρατίας **κύριον** (δηλαδή φορέας της πολιτικής εξουσίας, ανώτατη αρχή) είναι **τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν** (δηλαδή οι αποφάσεις των πολλών). Σε αυτό το σημείο εισάγεται μια διαχρονική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η αρχή της πλειοψηφίας. Ασφαλώς, η αρχή της πλειοψηφίας κατοχυρώνει τη δημοκρατία, εφόσον

⁹⁰ Λυπουρλής – Μωραΐτου, ό.π., σσ. 211-2

–βάσει της αρχής της ελευθερίας και της ισότητας– συμμετέχουν όλοι οι πολίτες, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς, στην άσκηση της εξουσίας, στις πολιτικές διαδικασίες. **Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώνεται η λαϊκή κυριαρχία , η οποία αποτελεί θεμέλιο του πολιτεύματος.**

Κείμενο Αναφοράς: Αριστοτέλης, Πολιτικά, Δ 4.2-3, 1291b30-39

Δημοκρατία μὲν οὖν ἔστι πρώτη μὲν ἢ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον. ἴσον γάρ φησιν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μηδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μηδὲ κυρίους εἶναι ὀποτερουσοῦν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους. εἴπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστ' ἔστιν ἐν δημοκρατίᾳ, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης, οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούντων ἀπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως. ἐπεὶ δὲ πλείων ὁ δῆμος, κύριον δὲ τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν, ἀνάγκη δημοκρατίαν εἶναι ταύτην. ἐν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο·

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης κειμένου αναφοράς

1. Ποιο είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Η μορφή δημοκρατίας στην οποία αναφέρεται ο Αριστοτέλης προϋποθέτει την ελευθερία και την ισότητα. Ποιο είναι το ακριβές περιεχόμενό τους στο συγκεκριμένο κείμενο;

Ασκήσεις παράλληλων κειμένων

- Α.** Ποια ουσιώδη διαφορά υφίσταται κατά τον Αριστοτέλη μεταξύ της δημοκρατίας που περιγράφει στο Κείμενο Αναφοράς και στο παρακάτω Παράλληλο Κείμενο; Να την εξηγήσετε σύντομα.

Μια άλλη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, η υπέρτατη όμως αρχή είναι τώρα ο λαός, όχι ο νόμος· είναι η περίπτωση κατά την οποία τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο· αυτό συμβαίνει όταν στην πόλη υπάρχουν και δρουν δημαγωγοί. Στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνιούνται κατά τον νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του δημαγωγός, αλλ' είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία. Οι δημαγωγοί κάνουν την εμφάνισή τους εκεί όπου οι νόμοι δεν αποτελούν την υπέρτατη αρχή.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Δ 26

Β. Να συγκρίνετε τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας όπως τα περιγράφει στο κείμενο Αναφοράς ο Αριστοτέλης με όσα διατυπώνει στον Επιτάφιο λόγο ο Περικλής (Β 37).

Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους παρά μιμητές τους. Το πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στον νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη. Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει. Στη δημόσια ζωή μας είμαστε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπομε ο ένας τον άλλο, δεν θυμώνουμε με τον γείτονά μας αν διασκεδάζει, και δεν του δείχνουμε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάπτει, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς.

Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου

1ο Παράλληλο Κείμενο Θουκυδίδης Ίστορίαι Ζ 39

- Προβάλλεται κατεξοχήν η αρχή της (πολιτικής) ισότητας που υπάρχει σε μια δημοκρατούμενη πόλη. Επίσης παρουσιάζεται ως συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος η δικαιοσύνη. Στη δημηγορία του Αθηναγόρα τονίζεται ο καταλυτικός ρόλος των νόμων, των γραπτών κανόνων δικαίου, στο δημοκρατικό πολίτευμα. Οι νόμοι εγγυώνται και διασφαλίζουν την ισότητα, την ελευθερία και τα δικαιώματα των πολιτών, καθώς εξουδετερώνουν την αυθαιρεσία των ισχυρών, διασφαλίζουν το κοινό συμφέρον και διαμορφώνουν, έτσι, τις συνθήκες εκείνες στις οποίες μπορούν να συμβιώνουν όλοι σε μια πολιτική κοινωνία ως ελεύθεροι και ίσοι. Επίσης, τονίζεται ότι οι πολλοί έχουν ορθή κρίση και, επομένως, μπορούν να ασκήσουν εξουσία, εφόσον διαφωτιστούν.

2ο Παράλληλο Κείμενο Μοντεσκιέ Το Πνεύμα των Νόμων 3.3⁹¹

- Κατά τον Μοντεσκιέ η δημοκρατία εξαρτάται από την (πολιτική) αρετή. Η αρετή συνιστά αναγκαία προϋπόθεση που διασφαλίζει τη σωστή λειτουργία του πολιτεύματος στο οποίο είναι κυρίαρχος ο λαός. Αυτό σημαίνει ότι στη δημοκρατία οι πολίτες επιβάλλεται να είναι ενάρετοι, πράγμα το οποίο ο Γάλλος στοχαστής θεωρεί ουτοπία. Αναμφίβολα, η σωστή λειτουργία της δημοκρατίας δεν είναι δεδομένη και ανεξάρτητη από κάποιες προϋποθέσεις. Και ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η ευνομία, η ύπαρξη και η εφαρμογή δίκαιων και δημοκρατικών θεσπισμένων νόμων αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για την καλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Έτσι, για παράδειγμα στην πέμπτη, στην τελευταία και κατώτερη, μορφή δημοκρατίας που αναφέρει ο φιλόσοφος, όταν ο λαός παίρνει αποφάσεις αψηφώντας ή

⁹¹ Δες και αυτό: *Επειδή σε ένα ελεύθερο κράτος κάθε άνθρωπος που λογίζεται κάτοχος μιας ελεύθερης ψυχής πρέπει να κυβερνάται από τον εαυτό του, θα έπρεπε ο λαός, εν σώματι, να κατέχει την νομοθετική εξουσία. Αλλά επειδή στα μεγάλα κράτη αυτό είναι αδύνατο, ενώ στα μικρά έχει πολλά μειονεκτήματα, ο λαός πρέπει να κάνει μέσω των αντιπροσώπων του, ότι δεν μπορεί να κάνει από μόνος του*. Μοντεσκιέ, Το πνεύμα των νόμων, μτφρ. Κωστή Παπαγιώργη και Παναγιώτη Κονδύλη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994, τόμ. Α', σ. 301-302 από τις επισημάνσεις της Τουρνά Χ. (ό.π. σ. 13)

παραβιάζοντας τους δημοκρατικά θεσπισμένους κανόνες δικαίου, η κοινωνία διαφθείρεται, η σταθερότητα και η τάξη απειλούνται (βλ. παραπάνω).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεωργούλης Κ.Δ., *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1994
- Düring I., *Ο Αριστοτέλης – Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, τόμος Β, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994
- Kenny A., *Η Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Νεφέλη, Αθήνα 2005
- Λυπουρλής Δ. – Μωραΐτου Δ., «Αριστοτέλης» σε *Βιβλίο του Καθηγητή για τον Φιλοσοφικό Λόγο*, ΟΕΔΒ 2004
- Πελεgrίνης Θ., *Αρχές Φιλοσοφίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999
- Ross W.D., *Αριστοτέλης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993
- ΥΠΕΠΘ - ΚΕΕ, *Αξιολόγηση των μαθητών στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία (Γ' Λυκείου – Θεωρητική Κατεύθυνση)*, Φιλοσοφικός Λόγος, Τεύχος Β', Αθήνα 1999
- Τσάτσος Κ., *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1970
- Ψηφιακά Εκπαιδευτικά Βοηθήματα, Αρχαία Ελληνικά Φιλοσοφικός Λόγος, http://www.study4exams.gr/anc_greek/index.php